

УДК 343.98

ЛУК'ЯНЧИКОВ Б.Є., кандидат юридичних наук, доцент,
науковий співробітник НДІ МВС України

ЛУК'ЯНЧИКОВ Є.Д., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри
інформаційного права та права інтелектуальної власності
Національного технічного університету України
“Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського”

СЛІДЧІ (РОЗШУКОВІ) ДІЇ, ЯК ЗАСОБИ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Анотація. У статті розглянуто дискусійні питання щодо визначення слідчих (розшукових) дій, як засобів інформаційного забезпечення розслідування. Акцентовано увагу на відсутності чіткого визначення в КПК України переліку слідчих (розшукових) дій, що веде до неоднозначного їх розуміння в теорії та практиці. Внесено пропозиції щодо можливого унормування переліку слідчих (розшукових) дій та порядку застосування окремих норм КПК України, які мають загальний характер і поширюють дію на декілька слідчих (розшукових) дій.

Ключові слова: інформація, інформаційне забезпечення, відомості про факти, докази, слідчі (розшукові) дії, кримінальна процесуальна діяльність.

Аннотация. В статье рассмотрены дискуссионные вопросы, которые относятся к определению следственных (розыскных) действий, как средств информационного обеспечения процесса расследования. Акцентируется внимание на отсутствие четкого определения в УПК Украины перечня следственных (розыскных) действий, что приводит к неоднозначному их пониманию в теории и практике. Обосновываются предложения о возможности нормативного урегулирования перечня следственных (розыскных) действий и порядка реализации предписаний отдельных норм УПК Украины, которые имеют общий характер и их требования распространяются на несколько следственных действий.

Ключевые слова: информация, информационное обеспечение, сведения о фактах, доказательства, следственные (розыскные) действия, уголовно-процессуальная деятельность.

Summary. Debatable issues that are related to the definition of investigative (search) actions, as means of an information support of the process of an investigation, are considered in the article. The paper focuses on the lack of a clear definition in the Criminal Procedure Code of Ukraine for the list of investigative (search) actions, which leads to the ambiguous understanding in theory and practice. Several proposals for the possibility of a normative regulation of the list of investigative (search) actions and implementation of regulations of certain dispositions of the Criminal Procedure Code of Ukraine, which are of a general nature and apply to several investigative actions, are substantiated.

Keywords: information, information support, information about the facts, evidence, investigative (search) actions, criminal and procedural activity.

Постановка проблеми. Реформування кримінального процесуального законодавства України відповідає сучасним реаліям у сфері боротьби із злочинністю та забезпечення права і свобод людини. На фоні загострення криміногенної обстановки, суттєвого зростання злочинних проявів, підвищення рівня професійної та організованої злочинності перед правоохоронними органами держави постає завдання реальної охорони та захисту прав та законних інтересів громадян від злочинних посягань. Тільки в поточному році кількість крадіжок із квартир у Києві збільшилась у десятки разів, а рівень їх розкриття не перевищує 10 відсотків.

Основним інструментом пізнавальної діяльності з розкриття та розслідування злочинів є слідчі (розшукові) дії. Дослідженню цього інституту кримінального процесуального права науковці приділяють увагу на всіх етапах розвитку кримінального процесуального законодавства. Час від часу арсенал процесуальних засобів отримання інформації про злочин, що передбачаються в Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України) розширюється. Серед науковців тривають дискусії про віднесення тих або інших процесуальних дій до слідчих, розробляються визначення таких дій з виділенням найсуттєвіших ознак, які дозволяли б відмежувати такі дії від інших процесуальних. Суттєвий внесок у розробку цієї важливої проблеми зроблено вітчизняними та зарубіжними науковцями у галузі кримінального процесу та криміналістики, до яких слід віднести Ю.П. Аленіна, В.П. Бахіна, Р.С. Белкіна, В.Г. Гончаренка, А.Я. Дубинського, В.А. Журавеля, В.А. Колесника, В.Г. Лукашевича, М.А. Погорецького, Д.Б. Сергєєву, Л.Д. Удалову, К.О. Чаплинського, С.А. Шейфера, В.Ю. Шепітько, М.Є. Шумило та ін. Ними сформульовано поняття слідчих дій, запропоновано визначальні їх ознаки, що дозволяють виділити з широкого кола процесуальних дій слідчі, які мають пошуковий пізнавальний характер. Значна частина розроблених пропозицій знайшла відображення у чинному КПК України. Разом з тим залишилися не вирішеними питання щодо переліку слідчих (розшукових) дій як засобів інформаційного забезпечення розкриття та розслідування злочинів. Певною мірою це стосується нового інституту пізнавальної діяльності, а саме інституту негласних слідчих (розшукових) дій, які мають певну специфіку у порядку їх проведення та використання результатів в процесі доказування. Науковці та практики по різному підходять до віднесення окремих процесуальних дій до слідчих, що не сприяє правильному їх застосуванню на практиці.

Метою статті є подальше опрацювання питання щодо віднесення тих або інших процесуальних дій до слідчих та обґрунтування пропозицій до чинного КПК України з метою їх унормування.

Виклад основного матеріалу. В сучасних умовах загострення криміногенної обстановки в країні важливі завдання з розслідування злочинів покладаються на слідчого. Новий Кримінальний процесуальний кодекс України суттєво розширив засоби пізнавальної діяльності слідчого. Запроваджено новий інститут засобів отримання інформації про тяжкі та особливо тяжкі злочини – негласні слідчі (розшукові) дії. Вони є нічим іншим як різновидом слідчих (розшукових) дій, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню (ст. 246 КПК України). Незважаючи на визначені в законі ознаки цих слідчих (розшукових) дій, прихований характер їх проведення та специфічні методи дозволили окремим науковцям дійти висновку, що на слідчого покладено оперативно-розшукові функції [1, с. 23].

Слід зазначити, що розкриття злочинів забезпечувалося і забезпечується двома видами діяльності, які регулюються самостійними законами України. Кримінальна процесуальна діяльність регулюється чинним КПК України, а інша Законом України “Про оперативно-розшукову діяльність”. Кримінальна процесуальна діяльність починається з внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, або проведення огляду місця події у невідкладних випадках (ч. 3 ст. 214 КПК України). Оперативно-розшукова діяльність здійснюється уповноваженими на те підрозділами з метою пошуку і фіксації фактичних даних (інформації) про протиправні діяння (злочини) окремих осіб та груп. Вона передуює кримінальній процесуальній діяльності, а отримана внаслідок її проведення інформація, що передана слідчому або прокурору, сприяє початку досудового розслідування.

Чинний КПК України не покладає на слідчого здійснення оперативно-розшукової функції, та для цього немає об'єктивних підстав. Інститут негласних слідчих (розшукових) дій дозволяє слідчому, в межах кримінального провадження за фактом конкретного злочину, у взаємодії з оперативними підрозділами вирішувати складні завдання з викриття замаскованих організованих злочинних угруповань, документувати факти їх протиправної діяльності, це по-перше. По-друге, протягом чотирьох років після прийняття нового КПК України не внесено будь-яких змін до закону “Про оперативно-розшукову діяльність”, яким визначено органи, на які покладається її здійснення. Схожість негласних слідчих (розшукових) дій за пізнавальними прийомами і методами проведення з оперативно-розшуковими заходами не дозволяє вести мову про включено їх до КПК України, як засобів пізнавальної діяльності. Їх нормативна регламентація закріплена процесуальним законом, здійснюються вони під час процесуальної, а не оперативно-розшукової діяльності. Рішення про їх проведення, як правило, приймає слідчий та погоджує з прокурором, а у необхідних випадках отримує дозвіл слідчого судді.

На відміну від попереднього, у чинному КПК України наводиться визначення слідчих (розшукових) дій, якими вважаються дії, спрямовані на збирання доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні (ч. 1 ст. 223 КПК України). У наведеному визначенні, крім спрямування таких дій, не розкриваються їх визначальні риси. Більше вдалими слід визнати визначення таких дій, що сформульовані науковцями. Слідчими діями пропонують вважати передбачені процесуальним кодексом заходи, які застосовуються компетентними особами для збирання, дослідження, оцінки та використання доказів (інформації) під час конкретного кримінального провадження [2, с. 482]. Кожна така дія може розглядатися як специфічна сукупність пізнавальних прийомів виявлення та відображення доказової інформації певного виду. Формулюючи поняття слідчих дій, А.Я. Дубинський наголошує на тому, що вони здійснюються відповідно до визначених процедурних вимог [3, с. 215]. Такі вимоги закріплені саме у чинному КПК України, що є важливою процесуальною гарантією забезпечення прав осіб, які беруть участь у її проведенні.

Тривалий час точиться дискусія про віднесення тих або інших процесуальних дій до слідчих. Дехто з науковців стверджує, що кримінально-процесуальний закон визначає перелік слідчих дій, без посилання на відповідні норми [4, с. 36].

Часткове вирішення даного питання знайшло відображення в чинному КПК України. Так, в главі 20 містяться відомості про підстави і порядок проведення традиційних для кримінального провадження України слідчих (розшукових) дій: допит (у тому числі одночасний двох чи більше вже допитаних осіб), пред'явлення для впізнання, обшук, огляд, слідчий експеримент, освідування, експертиза, отримання зразків для експертизи. Слід звернути увагу на ст. 233 “Проникнення до житла чи іншого володіння особи”. Розглядати таке проникнення як слідчу дію немає підстав. Воно здійснюється для проведення в житлі чи іншому володінні відповідних слідчих (розшукових) дій. Дана норма передуює статті про проведення обшуку і викладені у ній правила можна було б вважати додатковими обмеженнями для осіб, що проводять дану слідчу дію. Проте в ч. 1 цієї статті зазначається, що проникнення до житла чи іншого володіння не може мати місце “з будь-якою метою”. Тому положення даної норми мають враховуватися під час проведення інших слідчих (розшукових) дій та процесуальних заходів, пов'язаних з проникненням до житла чи іншого володіння особи.

Не можна визнати послідовним і логічним викладення частини 3 даної статті де зазначається, що у невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину

слідчий, прокурор мають право увійти до житла чи іншого володіння особи. Після здійснення таких дій прокурор, слідчий за погодженням з прокурором зобов'язані невідкладно звернутися з клопотанням про проведення обшуку до слідчого судді.

Зважаючи на те, що розкриття злочинів має ситуативний характер, невідкладність проведення слідчих (розшукових) дій обумовлюється конкретними обставинами (врятування життя людей та майна, безпосереднє переслідування осіб, які підозрюються у вчиненні злочину), законодавець слушно дозволяє проводити слідчі дії без ухвали слідчого судді. Оскільки така дія вже проведена, навряд чи доцільно звертатися з клопотанням “про проведення обшуку”. Скоріше слід звернутися з клопотанням про визнання обшуку (іншої слідчої (розшукової) дії) обґрунтованим, а отриманих під час його проведення результатів (інформації) допустимими у кримінальному провадженні.

Суттєвою новацією нового КПК України є інститут негласних слідчих (розшукових) дій як засобів отримання інформації про обставини злочину та особу, яка його вчинила. За характером і пізнавальними можливостями вони наближені до відповідних оперативно-розшукових заходів, що передбачені законом України “Про оперативно-розшукову діяльність”.

Проведення негласних слідчих (розшукових) дій покладається на слідчого, який здійснює досудове розслідування злочину. За його дорученням їх можуть проводити уповноважені оперативні підрозділи органів, перелік яких наводиться в ч. 6 ст. 246 КПК України.

Негласні слідчі (розшукові) дії можуть проводитися виключно у кримінальному провадженні щодо тяжких та особливо тяжких злочинів у випадках, якщо відомості про злочин та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб (ч. 2 ст. 246 КПК України). Підстави, порядок і умови проведення негласних слідчих (розшукових) дій викладені в главі 21 чинного КПК України. Перші п'ять слідчих (розшукових) дій розміщені в § 2 даної глави, який має назву “втручання у приватне спілкування”, а сім наступних включені до підрозділу з назвою “інші види негласних слідчих (розшукових) дій”. Переважна більшість негласних слідчих (розшукових) дій проводиться з дозволу голови чи за його визначенням іншого судді Апеляційного суду Автономної Республіки Крим, апеляційного суду області, міст Києва та Севастополя, у межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування (ст. 247 КПК України).

Єдиною негласною слідчою (розшуковою) дією, яка проводиться виключно за рішенням прокурора (ч. 4 ст. 246 КПК України), є контроль за вчиненням злочину. Ця слідча дія може здійснюватися у випадках наявності достатніх підстав вважати, що готується вчинення або вчиняється тяжкий чи особливо тяжкий злочин. Формами такого контролю можуть бути: 1) контрольована поставка; 2) контрольована та оперативна закупка; 3) спеціальний слідчий експеримент; 4) імітування обстановки злочину. У зв'язку з тим, що проведення даної слідчої (розшукової) дії може бути пов'язане з необхідністю тимчасового обмеження конституційних прав особи, воно має здійснюватися в межах, які допускаються Конституцією України, на підставі рішення слідчого судді (ст. 271 КПК України).

Відсутність в окремій нормі переліку слідчих (розшукових) дій призводить до різних підходів науковців у віднесенні до них тих чи інших процесуальних дій, що містяться в чинному КПК України. Так, В.Ю. Шепітько відносить до негласних слідчих (розшукових) дій використання конфіденційного співробітництва [5, с. 186-191]. Подібної думки дотримується В.Д. Берназ, який спробував обґрунтувати принцип конфідентності при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій. Його дотримання потрібне для забезпечення тривалого отримання інформації на довгі роки, стратегічно важливо дотримуватись конспірації відносно осіб, які співпрацюють зі слідчим, вважає він [1, с. 26].

Подібне твердження не відповідає вимогам КПК України.

В даному випадку автор вдається до змішування оперативно-розшукової і кримінально-процесуальної діяльності. Конфіденційне співробітництво не може визнаватися слідчою дією. Воно може мати місце під час проведення будь-якої слідчої дії, коли особа не бажає, щоб відомості про неї стали відомі іншим учасникам провадження, сприяє забезпеченню безпеки осіб, які сприяють встановленню обставин злочину. Таке співробітництво слідчого з особою відбувається в межах конкретного кримінального провадження. Строки досудового розслідування визначені законом. Тому постає запитання, про яке співробітництво на багато років може іти мова у кримінальному провадженні.

На завершення слід зазначити, що новий КПК України суттєво розширив засоби отримання інформації про обставини кримінального правопорушення для формування судових доказів, що має сприяти підвищенню результативності роботи правоохоронних органів з виявлення і розкриття тяжких та найбільш небезпечних злочинів.

Висновки.

1. Запровадження у чинному КПК України нового інституту пізнавальної діяльності – негласні слідчі (розшукові) дії не змінює кримінально-процесуальної функції слідчого і не покладає на нього оперативно-розшукову функцію.

2. Схожість пізнавальних методів та прийомів, що застосовуються під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій та, у ряді випадків, однойменних оперативно-розшукових заходів не перетворює останні у слідчі дії. Кожний із цих засобів пізнавальної діяльності закріплено у відповідному законі, що є свідченням їх самостійного характеру і застерігає від змішування або підміни.

3. Перелік слідчих (розшукових) дій має бути визначений у ч. 2 ст. 223 КПК України після наведення нормативного їх визначення. Спочатку вказуються традиційні (гласні), а потім негласні слідчі (розшукові) дії. Це дозволить усунути непорозуміння щодо віднесення окремих процесуальних дій до слідчих (проникнення до житла чи іншого володіння, конфіденційне співробітництво), сформувати єдиний підхід до їх підготовки та проведення.

Використана література

1. Берназ В.Д. Принципы стратегии следственной деятельности в контексте нового КПК Украины / В.Д. Берназ : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. [“Кримінальне провадження : новаті процесуальної теорії та криміналістичної практики”], (Сімферополь, 18 – 19 квітня 2013 р.). – Сімферополь : ДІАЙП, 2013. – С. 23-26.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України : науково-практичний коментар ; за заг. ред. професорів В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила. – К. : Юстініан, 2012. – 1224 с.

3. Дубинский А.Я. Производство предварительного расследования органами внутренних дел / А.Я. Дубинський // Вибрані праці. – К. : Центр учбової літератури, 2014. – С. 169-257.

4. Ієрусалімов І.О. Деякі фактори і умови реалізації досягнень науково-технічного потенціалу у слідчій практиці / І.О. Ієрусалімов // Теоретичні та практичні проблеми використання можливостей криміналістики і судової експертизи у розкритті й розслідуванні злочинів. – К. : Українська академія внутрішніх справ, 1996. – С. 35-38.

5. Шепітько В.Ю. Криміналістика і кримінальний процес: система залежностей та суперечностей / В.Ю. Шепітько // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 1(5). – С. 186-191.

~~~~~ * * * ~~~~~